

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті розглядаються певні проблеми становлення багатопартійності в країнах Центрально-Східної Європи в умовах повалення комуністичного режиму. Робиться спроба виявлення схожих рис у досвіді країн регіону.

Ключові слова: трансформація, багатопартійність, партія, рух.

Із руйнуванням комуністичного режиму однією з центральних проблем, перед якою постали східноєвропейські суспільства, стала необхідність формування ефективних партійних систем. Остаточна відмова від однопартійної гегемонії у бік багатопартійності мала стати однією з відправних точок цілої низки демократичних перетворень.

Між тим, беручи до уваги досвід трансформації партійних систем держав Центрально-Східної Європи (ЦСЕ), стає зрозумілим, що, незважаючи на однаково високий реформістський настрій нових демократично налаштованих еліт, різні історичні, ментальні, етнічні тощо особливості зумовили різні темпи розвитку дієвої багатопартійності у цих країнах.

Мета статті полягає у виявленні індивідуальних особливостей та схожих ознак у посткомуністичній трансформації партійних систем країн ЦСЕ.

На думку автора статті, трансформацію партійних систем країн ЦСЕ слід розглядати у площині фаз демократичних транзитів: лібералізації, демократизації та консолідації. Однак слід також погодитись із думкою німецького вченого Клауса фон Байме про властивість фази лібералізації лише Польщі та Угорщині, де зміну системи було оформлено пактом [1, с. 65].

Порівняно лояльні умови для зародження та діяльності опозиційно налаштованих сил склалися у Польщі, де у період лібералізації, багато в чому завдяки певній терпимості Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП), зміг реалізувати себе загальнонаціональний рух «Солідарність».

На етапі демократизації «Солідарність» було легалізовано. Однак подальший розкол руху та вкрай низький закріпленій у законі поріг для реєстрації політичної партії (від 15 осіб) призвів до виникнення у Польщі початку 90-х надто фрагментованої партійної системи. Так, наприклад, за результатами перших демократичних виборів до національного парламенту пройшли 24 різні виборчі групи [2, с. 47]. До найбільш впливових політичних сил на цьому етапі слід відносити Союз демократичних лівих сил (СДЛС) — об'єднання партій, найбільш численною серед яких була Соціал-демократія Республіки Польща — по суті реорганізована ПОРП, та центристську Польську селянську партію.

Найбільш якісне оновлення парламенту сталося в перші роки нового тисячоліття, коли із втратою позицій СДЛС у ньому закріпились майбутні лідери партійної сцени: ліберально-консервативна Громадянська платформа (ГП) та консервативна партія «Право і справедливість» (ПіС).

Потрапляння ж до парламенту 2011 року вкрай ліберальної та антиклерикальної партії «Рух Палікота» слід вважати останньою видимою подією в оновленні складу парламентських партій Польщі.

Помітний рівень лібералізації був відчутний і у 80-х роках в Угорщині. Парадоксально, але ефект від демократичних настроїв суспільства, зокрема, щодо руйнації однопартійної системи у бік плюралізму, був посилений запізними реформаторськими пропозиціями від Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП). І хоча опозиційно налаштованими масами суспільства власної партії, яка б акумулювала їхні інтереси, утворено не було, зміна настроїв призвела до розколу керівництва самої УСРП та її перетворення в Угорську соціалістичну партію, що фактично і підсумувало закінчення періоду лібералізації.

Декларуванням курсу на плюралізацію партійної сфери слід вважати визнання у 1989 році ідеї багатопартійності як однієї з первинних ознак нової політичної системи. Між тим, вже на той час у країні почали позиціонувати Угорський демократичний форум (УДФ), Союз молодих демократів (СМД), ліберальний Союз вільних демократів та відроджена Незалежна партія дрібних господарів (НПДГ). У 1989 році про себе заявили також відроджена Соціал-демократична партія Угорщини (СДПУ) та Християнсько-демократична народна партія (ХДНП).

Як особливість реформування угорської партійної системи у період консолідації слід зазначити збереження лідерських позицій за УСП. Цьому сприяла, перш за все, виважена трансформація УСРП.

Конструктивна політика керівництва партії дозволила їй рішуче повернутися до влади вже після других незалежних виборів до парламенту 1994 року, чому однак сприяло і незадоволення угорців політикою правих сил, очолюваних УДФ. Разом з тим відтепер перебування у парламенті не завжди передбачало для УСП одночасно і місце у правлячих коаліціях. Змінився і основний суперник УСП, яким замість УДФ став СМД, у майбутньому перейменованій на Фідес — Угорський громадянський союз (Фідес — УГС) та створивший коаліцію із ХДНП. Кульмінацією суперництва Фідес — УГС та УСП стали вибори 2010 року, на яких перші отримали переконливу перемогу над другими. Ці ж вибори і розхитали певний застій у партійній палітрі Угорщини, перш за все опосередкований безальтернативним суперництвом двох названих сил. Так, у 2010 році до парламенту вперше не потрапив СВД, в той час як статус «парламентських» отримали націоналістична партія «За кращу Угорщину» та угорські «зелені» — партія «Політика може бути іншою».

Незважаючи на те, що серед чехословацької еліти були бажанчі продовжити співіснування двох народів у межах однієї держави, що передбачало і єдину політичну, а відтак і партійну систему, ідея повної незалежності все ж перемогла, і чехи та словаки пішли власними шляхами. Саме тому є сенс робити огляд становлення багатопартійності у Чехії та Словаччині окремо.

Силою, що об'єднала у своїх лавах широкі маси опозиційно налаштованих до Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) представників суспільства, став Громадянський Форум (ГФ). Між тим із поваленням тоталітарного режиму та набуттям незалежності роль ГФ належало вважати вичерпаною, що надало можливості для реалізації власних програм різним політичним силам, широке поле для діяльності яких з'явилося після Оксамитової революції. Роль таких на себе взяли, зокрема, сформована з вихідців із ГФ — Громадянська демократична партія (ГДП), Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП), діяльність якої було відновлено, створені Партія Зелених та Комуністична партія Чехії та Моравії (КПЧМ), — фактична правонаступниця КПЧ, та історична Чехословацька народна партія (ЧНП) (у майбутньому — Християнсько-демократична унія — Чехословацька народна партія (ХДУ-ЧНП)) із Чехословацькою соціалістичною партією, як партії, що в минулому входили до Національного фронту Чехословаччини у складі Національного фронту Чеської соціалістичної республіки.

Окремо слід зазначити здатність чеського суспільства до відтворення діяльності ЧНП у складі ХДУ-ЧНП та ЧСДП (у минулому — Чеська соціал-демократична робітничка партія) — одних з найдавніших історичних партійних організацій Чехії, що в конкретній ситуації зробило свій внесок у відновлення багатопартійності та свідчило про наявність високого рівня політичної культури.

Загалом, чеська партійна система еволюціонувала у бік двопартійної моделі, головними акторами якої стали правоцентристська ГДП та ЧСДП. Періодично маючи представництво у складі владних коаліцій, тривалий час як результативна політична сила позиціював ХДС-ЧНП, що іноді дозволяло йому діяти у складі коаліцій, очолювані в різні часи як ГДП, так і ЧСДП. Однак, не потрапивши до парламенту за результатами виборів 2010 р., ХДС-ЧНП втратив свій вплив. Останніми ж політичними партіями, яким вдалося 2010 року оновити парламентське представництво та відразу набути членства у владній коаліції, стали правоцентристські «Громадські справи» та «Традиції, відповідальність і процвітання».

У порівнянні з іншими країнами, що розглядаються у статті, ексклюзивною особливістю чеського партійного поля є наявність парламентської партії — носія комуністичної ідеології, згаданої КПЧМ. Комуністи і досі користуються у Чехії значною підтримкою електорату, якої, однак, не вистачає для забезпечення місця у владних коаліціях.

У порівнянні із Чехією більш суперечливий сценарій суспільно-політичних змін очікував на «близьку» Словаччину. Незважаючи на схожий початок зрушень у системі, зростання антикомуністичних настроїв та заснування на цьому підґрунті руху «Суспільство проти насилля» (СПН) — словацького аналогу ГФ, у подальшому на Словаччину очікувало справжнє випробування авторитарним зазіханням з боку окремих еліт.

Між тим, ще на етапі демократизації, політика влади не викликала серйозних побоювань у суспільства. Так, подібно до інших країн ЦСЄ, у Словаччині було задекларовано розвиток багатопартійності, що стався внаслідок прийняття так званого «малого» Закону про політичні партії [3, с. 32–33]. Поряд з СПН впливовими політичними формуваннями стають Словацька національна партія (СНП), Християнсько-демократичний рух, Соціал-демократична партія Словаччини, Партія зелених. У новій партійній системі продовжили існування Комуністична партія, а також Демократична партія (колишня Партія словацького відродження) із Партією свободи, якими

раніше визнавалась керуюча роль КПЧ. Як ще одна прокомуністична сила починає позиціонувати Партія демократичних лівих.

Специфічною рисою партійної системи Словаччини стала наявність мережі політичних сил угорського змісту (Націоналістичне «Співжиття», Угорський християнсько-демократичний рух та ліберально орієнтована Угорська незалежна ініціатива (у майбутньому Угорська громадянська партія). Так, аналізуючи цю особливість словацької багатопартійності, А. Ключкович говорить про «своєрідну партійну субсистему» [3, с. 1].

Між тим, незважаючи на наявні ознаки укорінення плюралізму, на етапі консолідації багатопартійність Словацької республіки, як і вся політична система, зіштовхнулася із глибокою політичною кризою.

Якщо конструктивний підхід, проявлений політичними силами з метою утворення коаліції за результатами перших і других виборів до парламенту, та поява Громадського демократичного союзу «Суспільство проти насильства» і Руху за демократичну Словаччину (РЗДС) як частин від розколотого СПН викликали оптимізм у реалізації засад демократії та остаточне затвердження ефективної багатопартійної системи, то дії РЗДС у складі правлячої коаліції після повернення у владу за результатами виборів до парламенту 1994 року ледве не призвели до затвердження авторитарних форм правління.

Як наочний приклад руйнівної політики РЗДС можна навести ініційований даною політичною силою та прийнятий закон про вибори від 20 травня 1998 р., згідно з яким керівну роль Центральну виборчої комісії у проведенні виборів переймали на себе державні установи, а замість чотирьох виборчих округів створювався єдиний загальнодержавний. Також цим законом було передбачено заборону на подання спільного списку кандидатів від партій, що входили до виборчих коаліцій, замість чого кожна партія мала подолати прохідний бар'єр у п'ять відсотків [4, с. 12–21]. Між тим перемогою опозиційних сил, серед яких окреме місце займала Словацька демократична коаліція на виборах до парламенту 1998 року, фактичну узурпацію влади з боку РЗДС було подолано, а словацький парламентаризм перейшов на новий «вільний» етап розвитку.

Однією з відмітних рис функціонування партійної системи Словаччини на початку ХХІ ст. є зменшення коаліційних настроїв серед політичних партій, що є одним з доказів зростання структуризації системи. Стрімке зростання популярності серед населення продемонструвала нова політична сила — «Направлення – соціальна демократія». РЗДС же після програшу на виборах 1998 року почав і надалі втрачати свої позиції. Результативну участь у виборах

бере Християнсько-демократичний рух. Окрему і впевнену позицію, яка однак істотно ослабла після парламентських виборів 2012 року, серед переваг електорату зайняла Словацька демократична і християнська унія — Демократична партія. Лише за результатами парламентських виборів 2002 та 2012 років до Національної ради Словацької Республіки не потрапила СНП. Для комуністів же останнім роком парламентського представництва став 2006 рік.

Серед останніх змін у партійній палітрі Словаччини слід також виділити оновлення у представництві угорської меншини. Презентувавши себе як більш схильну до консенсусу із словацькою спільнотою, статус парламентської перейняла на себе партія Міст, замінивши у національній раді Словацької республіки Партію угорської коаліції.

Відмітною рисою трансформації політичної системи Болгарії стало втримання авторитету у суспільстві Болгарською комуністичною партією (БКП), у подальшому перейменованою у Болгарську соціалістичну партію (БСП). Наведене стало можливим завдяки порівняно «мирному» та законному відстороненню від управління державою Т. Живкова іншими членами БКП [5, с. 136–138]. Однак, з іншого боку, подібний хід подій одночасно свідчив про штучність змін у політичній системі Болгарії, проведених болгарськими комуністами заради збереження влади.

Між тим БСП вже не мала колишньої впливовості, адже навколо стали масово утворюватись нові партії. Серед таких слід в першу чергу виділити опозиційні до БСП — Болгарську соціал-демократичну партію, Болгарську землеробську народну спілку «Н. Петков», політичний клуб «Екогласність», Демократичну партію та Рух за права і свободи. Важливою подією стало подальше об'єднання перших чотирьох з названих політичних сил разом із низкою інших партій у Союз демократичних сил (СДС), який уособив роль основної опозиційної сили до БСП. Ексклюзивне місце у болгарській політиці зайняв Рух за права і свободи, що репрезентує та відстоює позиції турецької спільноти. Однак, аналізуючи результати партійної боротьби 90-х років, саме БСП та СДС слід вважати головними акторами початкового етапу консолідації, що по чергово вигравали вибори, у тому числі у складі коаліцій. Особливо ж довго (до 1997 року) утримувала лідерство БСП.

Лише по закінченні 90-х років знайшлась сила, що змогла розхитати застій, що полягав у багаторічній боротьбі БСП та СДС. Символічно, що такою силою став Національний рух Сімеон Другий (НРСД), очолюваний колишній монархом та переконливо перемігший

за результатами виборчої кампанії 2001 року. Разом з тим резонансне повернення до влади такої культової постаті вбачається вельми зрозумілою реакцією болгар на невиправдання очікувань від почергового правління БСП та СДС. З цих же міркувань слід позбавитись і від припущень про відродження історичного для Болгарії монархізму.

Не менш логічним вбачається і стрімке падіння рейтингу НРСД впродовж першого ж терміну знаходження у влади. Не зумівши істотно вплинути на стан національної економіки, НРСД поступиться першою сходинкою БСП вже на виборах 2005 року. Але, як вже зазначалось вище, користь у перемозі НРСД на початку ХХІ століття слід шукати у вдалій спробі покласти край тривалому та безальтернативному суперництву БСП та СДС. Так назване протистояння відійшло у минуле, адже нетривале знаходження у владі НРСД потягло для СДС втрату лідерських позицій із поступовим перетворенням у посередню політичну силу.

Серед зрушень останнього десятиріччя у партійній системі Болгарії слід зазначити потрапляння до парламенту партії із націоналістичною ідеологією — «Атака», а також переконливу перемогу на останніх виборах 2009 р. ліберально-консервативної партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії». Впливові позиції продовжує займати РПС.

На відміну від умов для зміцнення опозиційних настроїв, що були створені в тому або іншому ступені у розглянутих вище країнах, передреволюційна ситуація у Румунії виглядала найбільш безальтернативною. Силіві структури рішуче запобігали будь-якому інакомисленню, попереджаючи його зростання у суспільстві, а тому і не має дивувати відсутність напередодні грудня 1989 року оформленого дієздатного антиурядового руху. Саме такої політики дотримувався лідер соціалістичної Румунії Н. Чаушеску. Натомість на зразок болгарського внутрішньопартійного перевороту у Румунії також назріли умови для реалізації планів з усунення Н. Чаушеску.

У подальшому найбільш обачлива частина румунської еліти складе ядро Ради Фронту національного порятунку (ФНП) [5, с. 63–65].

На відміну від інших розглянутих вище варіантів становлення багатопартійності, румунський приклад відрізняється формуванням партійних структур, вже постфактум відносно падіння комуністичного режиму. Між тим румунське суспільство отримало можливість обирати вже на перших після революції парламентських виборах 1990 р. Серед провідних політичних сил того часу, окрім ФНП, слід зазначити відтворені Націонал-ліберальну партію, Румунську соціал-

демократичну партію і Націонал-цараністську християнсько-демократичну партію Румунії (у минулому Націонал-цараністська партія) та утворені Партію національної єдності Румунії і Демократичний союз угорців Румунії.

Після цих же виборів партії рішуче перейшли до стадії консолідації, чого вимагала впевнена перемога ФНП, який вдало скористався слабкістю політичних опонентів та вкрай низьким рівнем політичної культури. Як наслідок, низка опозиційних партій вдалась до об'єднання у боротьбі з правими «екс-комуністами». До протистояння дійшло і усередині самого ФНП, що закінчилось утворенням правої Демократичної партії та лівого Демократичного фронту національного порятунку (ДФНП).

Взагалі ж протягом 90-х політичний фон посткомуністичній Румунії задавали Партія соціальної демократії Румунії (ПСДР) (наступниця ДФНП, а отже і РКП) — та його опонент — Демократична конвенція Румунії, що періодично єднались з іншими політичними силами. До речі, нестійкість таких об'єднань опосередкована суто меркантильним передвиборчим інтересом, що підміняв варіант перспективного співробітництва виходячи з політичних програм та прерогатив. За таких же умов більш практичною проявила себе ПСДР, якій вдалося більш продуктивно співпрацювати з іншими партіями, в першу чергу завдяки досвіду комуністичного походження керівного складу.

Роблячи висновки з наведеного огляду, варто зазначити реалізацію феномену «транзитної партії». Також необхідно виділити і наявність схожих рис у самому трансформаційному процесі.

Схожим явищем стала логічна постреволюційна криза антикомуністичних рухів, в яких стало тісно учасникам, що раніше діяли проти одного ворога, а тепер мали різні погляди на майбутнє, що і спричинило розкол таких об'єднань. Так, лише румунському ФНП, частково перетвореному у ПСДР, вдалося зберегти за собою статус історичного руху. Однак слід визнати і істотну частку формалізму, з якою можна відносити прономенклатурний ФНП до наступника класичного революційного руху.

Типовою для східноєвропейських суспільств стала поступова відмова від реанімації комуністичного минулого. Так, серед розглянутих країн на сьогоднішній день названа ідеологія представлена лише у Чехії. Безумовною перевагою антикомуністичної тенденції є вигреш часу у пошуку нових шляхів розвитку суспільства замість безперспективних дебатів на тлі постсоціалістичної ностальгії.

Окрім масового утворення нових партій, падіння комуністичного режиму викликало також тенденцію відтворення історичних політичних організацій. Однак не всі з партій, що відновили свою діяльність, скористались можливістю на друге життя, наприклад,

НПДГ в Угорщині. Зразком же тріумфального повернення на політичний олімп слід розглядати показове відродження Чеської соціал-демократичної партії.

Заслуговує на увагу той факт, що, як вбачається з болгарського досвіду, відтворення історичних партій на території ЦСЄ було не єдиною формою серед спроб звернутися до історичного минулого. Так, іншою формою подібної реінкарнації можна вважати карт-бланш, отриманий від болгарського суспільства экс-монархом, що очолював однойменний рух, яким він, однак, повноцінно не скористався.

Гідну можливість на об'єднання у партії та бути представленими у вищому законодавчому органі отримали національні меншини. Шанс відстоювати таким чином власні інтереси отримали угорські меншини Румунії та Словаччини, а також болгарські турки. Турецька меншина виглядає більш монолітною за поглядами, адже її незмінним та потужним представником у болгарському парламенті залишається РПС, тоді як словацькі угорці часто користались правом вибору серед «своїх». Подібно РПС єдиною альтернативою для румунських угорців виступає Демократичний союз угорців Румунії.

Нагоду працювати в парламентах ЦСЄ використовують також націоналістичні партії. Інтересним є й той факт, що останнім парламентом, до якого не потрапляли націоналісти, лишається чеський, який в той же час є останнім, де продовжує бути представленою компартія.

Література

1. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. / [ред.-сост. Петра Штыков, Симона Шваниц ; науч. ред. Владимир Гельман ; пер. с нем. Елена Белокурова, Мария Ноженко, Наталья Яргомыская, Петра Штыков]. — СПб.; М.; Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге : Летний сад : Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2003. — Т. 2: Постсоциалистические трансформации в сравнительной перспективе — 2003. — 493 с.
2. Валецькі М. Партійні організації в Польщі (1989-1999 рр.) / Марчін Валецькі // Часопис парламент. — 2001. — № 5. — С. 47.
3. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. [Електронний ресурс] / А. Ключкович — Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Klyuchkovych.pdf
4. Шумило В. Словаччина в період неконсолідованої демократії (1993-1998 рр.) / Віталій Шумило // Історичний журнал. — 2007. — № 4. — С. 12—21.

5. Бурдяк В. І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства / Віра Іванівна Бурдяк. — Чернівці : Рута, 2004. — 520 с.

В статье рассматриваются проблемы становления многопартийности в странах Центрально-Восточной Европы в условиях свержения коммунистического режима. Делается попытка выявления схожих черт в опыте стран региона.

Ключевые слова: *трансформация, многопартийность, партия, движение.*

The article deals with some problems of establishing a multiparty system in Central and Eastern Europe in the overthrow of the communist regime. An attempt is made to identify similarities in the experience of countries in the region.

Key words: *transformation, multiparty system, party, movement.*

Пальшков Костянтин Євгенович — аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університету імені К. Д. Ушинського».

Рецензент: проф. Новакова О. В.